NOTE DE LECTURĂ *

DE

D. M. PIPPIDI

21. O FAMILIE DE HISTRIENI LA ATENA, ÎN SECOLUL AL IV-LEA

Cum s-a observat în mai multe rînduri de cercetători [1], şi cum mi s-a întîmplat şi mie s-o relev într-o scriere recentă [2], numărul histrienilor atestaţi pe alte meleaguri decît ale Sciţiei Mici sau în coloniile greceşti din Marea Neagră [3] e surprinzător de mic. Oricare ar fi explicaţia faptului, contrastul cu situaţia constatată la Callatis e, sub acest raport, izbitor, dacă ne gîndim la numărul mare de fii ai acestei din urmă cetăţi risipiţi în epoca elenistică pe întinsul lumii greceşti, fără a exclude Orientul apropiat ori Egiptul lagid [4]. Cu atît mai interesantă apare ştirea după care, în primăvara trecută, cu prilejul lucrărilor de zidărie executate la o locuinţă particulară din Kallithea — mică localitate situată între Atena şi Pireu — s-ar fi descoperit resturile unui important monument funerar din secolul al IV-lea î.e.n., în condiţii ce merită să reţină luarea aminte

* Seriile precedente ale acestor *Note de lectură* s-au publicat în Studii Clasice VII, 1965, p. 319—333; VIII, 1966, p. 231—246; IX, 1967, p. 223—237; X, 1968, p. 233—243.

[1] În ultimă instanţă, L. Robert, în Rev. Philologie, XXXIII, 1959, p. 189—191.

[2] StCl VI, 1964, p. 105 (= *Studii de istorie a religiilor antice*, sub tipar).

[3] Cf. cele scrise în Studii clasice VIII, 1966, p. 242—244, în legătura cu histrianul Theodotos al lui Dionysios, onorat la Olbia către sfîrşitul secolului al IV-lea (O. P. Karîškowski, în Sov. Arheologia, XXVIII, p. 154).

[4] Despre legăturile comerciale sau de altă natură ale calatienilor, în vremea indicată în text, vezi *Contribuţii la istoria veche a României* [2] (Bucureşti, 1967), p. 53 şi nota 78; pentru prezenţa lor în Egipt şi în Orientul apropiat, Studii clasice, VI, 1964, p. 105 (= *Studii de istorie a religiilor antice*, sub tipar) şi Dacia, N. S., II, 1958, p. 237—247.

şi despre care voi încerca să dau o idee, întemeiat pe scurta notiţă publicată în această privinţă în periodicul grec Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν (*Athens Annals of Archaeology*)[5].

E vorba de un mormînt somptuos, în chip de *naiskos*, cu coloane înalte de 2 m. şi anteîmpodobite cu o friză pictată, înălţat pe un postament asupra căruia nu ni se dau detalii. Mormîntul era împodobit cu statuile a cel puţin doi membri ai familiei acolo îngropate : un bărbat şi un adolescent (un al treilea fragment de torso, gol, ar putea aparţine unei divinităţi), în jurul cărora s-au mai găsit şi alte elemente ale ansamblului, precum urmează : trei fragmente din *geison*, patru fragmente de epistil, patru fragmente dintr-o friză sculptată înfăţişînd o amazonomachie, două protome leonine rupte din *sima*, — în sfîrşit, trei[6] fragmente dintr-o inscripţie care în ochii noştri reprezintă principalul element al descoperirii.

Textul, pe două rînduri, se citeşte precum urmează :

Νικήρατος Πολυίδο[7] Ἰστριανός
Πολίξενος Νικηράτο.

Ceea ce se înţelege din inscripţia astfel reconstituită e că mormîntul aparţinea unei familii de histrieni, pentru un motiv sau altul stabilită în capitala Aticei. Altfel nu s-ar explica împrejurarea că fiul, Polixenos, e îngropat alături de părintele său Nikeratos, nici grija supravieţuitorilor de a consacra celor doi defuncţi un mormînt de asemenea proporţii, zidit desigur cu cheltuială. Sub acest raport, e semnificativă deosebirea dintre ,,locuinţa de veci'' abia descrisă şi mormîntul simplu al unei fete histriene decedată şi ea la Atena, către jumătatea secolului I î.e.n. În acest din urmă caz, simpla lespede funerară cu inscripţia : Σίμη Ἀπατουρίου Ἰστριανή[8] îndreptăţeşte presupunerea că — indiferent de identitatea defunctei, de care mi s-a întîmplat să mă ocup cu alt prilej[9] — moartea pare s-o fi surprins în timpul unei călătorii (sau refugiu) departe de patrie şi de ai săi, întorşi să-şi continue viaţa în cetatea de la gurile Dunării.

Revenind la descoperirea care-mi prilejuieşte aceste reflecţii, menţionez că — după aprecierea celor ce le-au examinat — caracterele stilistice ale fragmentelor de sculpturi şi de piese arhitectonice ar data mormîntul în secolul al IV-lea (fără altă precizare). În realitate, mi se pare că

---

[5] I, 1968, p. 35—36, cu completările de la paginile 108 şi 212. Ţin să exprim aci viile mele mulţumiri profesorului Georges Daux, directorul Şcolii Franceze din Atena, pentru bunăvoinţa de a fi făcut să-mi parvină o fotocopie a articolului citat.

[6] În fasciculul I 1 al revistei Ἀρχαιολ. Ἀνάλεκτα se menţionează numai două frînturi ale inscripţiei, singurele cunoscute în momentul redactării notiţei. Abia descoperirea celui de-al treilea fragment, semnalată în fasciculul 2 al publicaţiei, ne-a dat prilejul să cunoaştem etnicul Ἰστριανός, atît de interesant pentru istoria coloniei noastre.

[7] În prima ediţie a inscripţiei (Ἀρχαιολ. Ἀνάλεκτα I 1, p. 35), E. K. Tsirivakos, arheologul însărcinat cu continuarea cercetărilor, citea în acest loc : Πολυξένο. Completările din fasc. 2, împreună cu adaosul etnicului, înlocuiesc lectura anterioară cu cea reprodusă în text.

[8] IG II/III² 8941.

[9] *Contribuţii la istoria veche a României*², p. 285 şi nota 63.

inscripţia permite o încadrare cronologică mai riguroasă, în sensul că ductul literelor şi, mai ales, genitivul în *omicron* al celor două patronimice situează monumentul în prima jumătate a secolului, cel mai tîrziu către jumătatea lui [10]. E vremea cînd, după revoluţia democratică din veacul precedent, Histria cunoaşte o înflorire materială şi culturală deosebită; cînd emisiunile monetare ale cetăţii se succed cu o abundenţă impresionantă şi cînd familii cu vază — ca aceea a lui Theoxenos, pomenită nu o dată în inscripţiile vremii — consacră lui Apolo un templu de care se vorbeşte mai departe în aceste însemnări [11]. Nu trebuie să ne mirăm, în asemenea condiţii, dacă — pentru motive pe care nu le vom şti probabil niciodată — unul din histrienii cu stare ai acelor ani hotăra să-şi sfîrşească zilele în oraşul cel mai de frunte al Greciei sau dacă, venit să-şi vadă de treburi în Atica, într-o vreme cînd relaţiile comerciale dintre Pireu şi lumea pontică atingeau o intensitate niciodată întrecută în vreo altă epocă, se îndemna să-şi întemeieze aci rosturi statornice.

Oricum ar sta lucrurile în această privinţă, semnificativă mi se pare, în primul rînd, împrejurarea că Nikeratos — despre care nu ni se păstrează ştiri în inscripţiile histriene şi al cărui părinte, Polyidos, nu-i nici el cunoscut din vreo mărturie anterioară — trăia în secolul al IV-lea, ca Theodotos al lui Dionysios, histrianul onorat la Olbia în jurul aceleiaşi date [12]. În al doilea rînd, faptul că amploarea mormîntului şi reala lui valoare artistică revelă la aceşti greci de margine — împreună cu inevitabila pornire de a manifesta public bogăţia agonisită şi strălucirea spiţei — un grad de cultură apreciabil şi un bun gust de netăgăduit.

22. FRĂMÎNTĂRI POLITICE ŞI SOCIALE ÎN HERACLEEA PONTICĂ

Informaţiile oferite de izvoare în legătură cu viaţa politică ori cu luptele sociale din sînul cetăţilor pontice sînt ca şi inexistente, în cele mai multe cazuri totul reducîndu-se la pomenirea mai mult sau mai puţin explicită a tulburărilor de pe urma cărora în cutare sau cutare localitate funcţionarea normală a instituţiilor a avut de suferit sau aprovizionarea locuitorilor a devenit anevoioasă [1]. Despre împrejurările concrete ale frămîntărilor sau despre urmările acestora nu ni se spune niciodată nimic, şi aceasta conferă un interes cu atît mai mare puţinelor ştiri pe care, în aceeaşi ordine de idei, ni le-au păstrat autori ca Aristotel, în *Politica*, sau Aineias „Tacticianul" în ale sale Πολιορκητικά.

Cu privire la Heracleea Pontică — a cărei agitată istorie pare s-o fi semnalat atenţiei unui mare număr de filozofi şi istorici din epocile

[10] Meisterhans-Schwyzer, *Grammatik der attischen Inschriften* [3] (Berlin, 1900), p. 6, 63.
[11] P. 238 urm. Cf. *Geţi şi greci la Dunărea-de-jos*, Bucureşti, 1965, p. 178–180.
[12] Mai sus, nota 3.

[1] Cu titlu de exemple, cf. fragmentul publicat în *Histria I*, p. 498, nr. 4, iar pentru Chersonesos şi Olbia, decretele IPE I[2] 34 şi 355.

clasică şi elenistică [2] — Aristotel ne informează că lupta pentru putere a îmbrăcat în ea un caracter violent şi că, în mai multe rînduri, democraţii au înlăturat pe oligarhi sau aceştia din urmă au uneltit împotriva regimului popular instaurat în cetate [3]. În ordinea citării lor în text, episoadele menţionate sînt următoarele :

V 5,1304 b 31 urm. : ,,Democraţia a fost înlocuită în Heracleea,la scurtă vreme după întemeierea coloniei, din pricina demagogilor : aceştia asupreau pe cetăţenii cu vază, obligîndu-i să plece din oraş ; dar, unindu-şi forţele şi izbutind să se întoarcă, exilaţii au răsturnat cîrmuirea democratică".

V 6, 1305 b 1 urm. (pasaj în care e vorba şi de Histria şi de care am mai fost adus să mă ocup [4]) : în regimurile oligarhice pînă şi bogaţii, împiedicaţi să ia parte la conducere, sînt împinşi să se răscoale. Astfel s-a întîmplat la Massalia, la Istros şi în Heracleea, ,,unde, pînă la urmă, puterea a ajuns în mîinile a şase sute de cetăţeni" (aşadar o oligarhie mai puţin strictă).

V 6, 1305 b 33 urm. Cînd oligarhii monopolizează pînă şi împărţirea dreptăţii, împiedicînd ca judecătorii să fie luaţi din întreg corpul cetăţenesc, nemulţumirea populară poate duce ,,la răsturnarea constituţiei, aşa cum s-a întîmplat în Heracleea Pontică".

V 6, 1306 a 36 urm. ,,Judecarea unei pricini a dat loc la tulburări în Heracleea Pontică... unde judecătorii condamnaseră pe Evetion pentru adulter : nu fără temei, dar însufleţiţi şi de patimă politică".

Într-un ultim pasaj — VII 6, 1327 b 11 urm. —, referitor la rolul mariandynilor în echipajele flotei heracleote, Aristotel aruncă o lumină interesantă asupra structurii demografice a cetăţii care ne reţine atenţia, dar nu ne spune nimic despre starea de spirit a indigenilor, ţinuţi într-o condiţie vecină cu robia [5], nici despre vreo încercare a acestora de a obţine un statut politic mai favorabil. Vom reţine deci, pentru problema asupra căreia ne-am oprit atenţia, primele patru pasaje amintite, — în realitate trei, dacă ne gîndim că, fără îndoială, aluziile din V 6, 1305 b şi V 6, 1306 a se referă la aceleaşi evenimente.

În aceste condiţii, ce aflăm de la Aristotel cu privire la viaţa politică a Heracleei Pontice? — În primul rînd, faptul că regimul democratic pare să se fi introdus în cetate de timpuriu, dar că de-a lungul timpului a fost în mai multe rînduri atacat şi chiar înlocuit. Mai departe, că oligarhii — ca pretutindeni — s-au lăsat aduşi să abuzeze de puterea lor, exclu-

---

[2] Între alţii, Platon, *Legi*, VI 776 c—d ; Nymphis, în FHG, III, p. 13 ; Poseidonios la Athenaios, VI 263 c (= FHG, III, p. 267) ; Strabo, *Geogr.*, XII 3,4.

[3] Cu privire la interesul manifestat de Stagirit constituţiilor unui mare număr de cetăţi coloniale, vezi Raymond Weil, *Aristote et l'Histoire*, Paris, 1960, p. 255 urm. (pentru Heracleea Pontică, p. 277 urm.).

[4] În această privinţă, vezi mărturiile citate în nota 2 şi consideraţiile mele în *Contribuţii la istoria veche a României* [2] p. 130—131.

[5] Pentru o situaţie asemănătoare la Massalia, vezi pasajul din *Politica*, V 6, 1305 b 2 urm. (citat mai sus), de completat cu VI 7,1321 a 29 urm.

zînd sărăcimea de la împărţirea dreptăţii şi împiedicînd pînă şi pe cetăţenii cu stare să participe la magistraturi. Dacă nu uităm că pînă şi după reforma amintită de Aristotel conducerea cetăţii era în mîinile unui grup de şase sute de persoane, nu-i greu să ne închipuim cît de restrîns trebuie să fi fost numărul familiilor cu depline drepturi în regimul anterior.

Situaţia astfel descrisă nu se deosebeşte desigur de a celor mai multe cetăţi pontice în vremea independenţei lor, chiar dacă amănuntele ne scapă şi chiar dacă nu o dată ne găsim în imposibilitate de a încadra cronologic unele întîmplări. Cu titlu de curiozitate, amintesc evenimentele din Chersonesul Tauric la care se face aluzie într-un document pe care am mai avut prilejul să-l citez [6], ori aluzia învăluită dintr-o inscripţie oraculară în care stăruie ecoul ,,uneltirilor'' urzite împotriva regimului popular din Callatis, înăbuşite — sîntem lăsaţi să înţelegem — cu sprijinul divinităţilor tutelare ale activităţilor publice în cetăţile greceşti : Hermes Agoraios şi Themis Agoraia, precum şi a unui întreg şir de zei şi zeiţe Ὑπερδέξιοι şi Ὑπερδέξιαι[7]. În ce fel se va fi ajuns la înlăturarea ameninţării (şi, de bună seamă, la pedepsirea vinovaţilor) textul nu ne-o spune şi trebuie s-o regretăm. Cu atît mai interesant apare, în aceste condiţii, un pasaj din *Poliorceticele* lui Aineias asupra căruia nu ştiu să se fi atras vreodată atenţia [8] şi în care, referindu-se la un episod din istoria Heracleei evocată înainte, ,,Tacticianul'' ne dezvăluie una din căile folosite de democraţii la putere pentru a-şi slăbi adversarii şi a-i împiedica să devină primejdioşi.

,,Într-o vreme cînd Heracleea Pontică era cîrmuită democratic — ni se spune — iar bogaţii unelteau împotriva poporului cu gîndul să-l atace, conducătorii norodului, simţind cele ce se pregăteau, au convins mulţimea ca în locul celor trei triburi, cîte existau în acel moment, fiecare cuprinzînd cîte patru grupe de o sută de cetăţeni, să adopte o împărţire a corpului cetăţenesc în şaizeci de ,,sute'', între care să fie împrăştiaţi cei cu stare fie pentru îndatoriri ostăşeşti, fie pentru alte slujbe. S-a întîmplat deci şi aci ca bogaţii să fie împărţiţi şi ca în fiecare ,,sută'' să se găsească puţini de-ai lor printre mulţi oameni din popor'' (παραπλησίως δὲ ἐν Ἡρακλείᾳ τῇ ἐν τῷ Πόντῳ, οὔσης δημοκρατίας καὶ ἐπιβουλευόντων τῶν πλουσίων τῷ δήμῳ καὶ μελλόντων ἐπιτίθεσθαι, προγνόντες οἱ προστάται τοῦ δήμου τὸ μέλλον, οὐσῶν αὐτοῖς τριῶν φυλῶν καὶ τεσσάρων ἑκατοστύων ἔπεισαν τὸ πλῆθος ἑξήκοντα εἶναι ἑκατοστύας, ἵνα ἐν ταύταις καὶ ἐς τὰς φυλακὰς καὶ εἰς τὰς ἄλλας λειτουργίας φοιτῶσιν οἱ πλούσιοι. συνέβαινεν καὶ ἐνταῦθα διεσκεδασμένους, εἶναι τοὺς πλουσίους καὶ ἐν ταῖς ἑκατοστύσιν ὀλίγους ἑκάστοθε παραγίνεσθαι ἐν πολλοῖς δημόταις) [9].

---

[6] IPE I² 355.

[7] D. M. Pippidi, în BCH, LXXXVI, 1962 (II), p. 521 urm. (acum în urmă şi în *Studii de istoria religiilor antice*, sub tipar).

[8] Textul nu e pomenit la Weil, *op. cit.*, p. 278, nici la Bengtson, Historia, XI, 1962, 458—468 (cf. Studii clasice, X, 1968, p. 240). Lipseşte şi la Ruge, s.v. *Herakleia* (19), RE VIII, col. 433—434.

[9] Πολιορκητικά XI 10 a (Hunter-Handford).

Fireşte, nu-i uşor de spus dacă ne găsim înaintea unui expedient sau a unor măsuri menite să dureze şi să influenţeze funcţionarea regimului democratic în cetatea megariană : a unui vicleşug de război civil sau a unei reforme constituţionale. Personal, înclin spre ultima interpretare şi, fără să încerc o demonstraţie imposibilă în condiţiile prezente ale documentării, nu pot să nu-mi exprim părerea că în textul abia reprodus e vorba de una din condiţiile de bază ale implantării într-o cetate greacă a regimului democratic : înlocuirea triburilor gentilice, în care precumpăneau aristocraţii, prin triburi teritoriale, ceea ce echivala cu împrăştierea nobililor în masa mare a cetăţenilor puşi să supravegheze pe adversari şi să-i împiedice de la orice acţiune concertată. Exemplul venea din Atena lui Clisthene unde, către sfîrşitul secolului al VI-lea, cele patru triburi ,,ioniene'' fuseseră înlocuite prin zece triburi teritoriale, a căror întocmire şi ale căror nume le cunoaştem mulţumită mărturiilor epigrafice. Dar de-a lungul timpului precedentul fusese urmat în atîtea rînduri încît, cum se exprimă undeva Glotz, ,,în secolul al V-lea o revoluţie democratică se recunoaşte după aceea că în cetatea respectivă masa cetăţenilor e împărţită în zece triburi'' [10].

În situaţia din Heracleea, aşa cum e descrisă de Aineias, două sînt indicaţiile de natură a sprijini interpretarea propusă : numărul iniţial al triburilor, care corespunde numărului triburilor gentilice în cetăţile doriene (*Hylleis*, *Dymanes*, *Pamphyloi*), şi numărul ,,sutelor'' organizate prin reformă, lesne adaptabil la sistemul zecimal, fie că presupunem zece triburi cu cîte şase ,,sute'' fiecare, fie şase triburi împărţite în cîte zece ,,sute''.

Singurul element de îndoială e oferit de împrejurarea că regimul democratic ne apare înscăunat în momentul cînd se procedează la reorganizarea corpului cetăţenesc [11], cîtă vreme în Atica aceasta face parte din măsurile prin care ia fiinţă puterea populară. Dar să se fi realizat oare asemenea reforme, în lumea greacă, de fiecare dată la fel? Şi nu-i mai firesc să presupunem că împrejurări de care astăzi n-avem ştiinţă au putut influenţa în chip hotărîtor natura deciziilor şi pînă şi comportarea claselor în luptă?

23. DESPRE PĂTRUNDEREA STILULUI DORIC LA HISTRIA ŞI DESPRE UNELE VECHI INSCRIPŢII HISTRIENE

Au trecut neobservate (oricum, nu de ajuns de relevate şi discutate) studiile de istorie a arhitecturii eline din Dobrogea tipărite de la un timp

---

[10] G. Glotz, *Histoire grecque*, I (Paris, 1926), p. 473, n. 228.

[11] În cartea-i mai sus citată, Raymond Weil presupune că evoluţia constituţională a Heracleei ar fi avut loc precum urmează : democraţie, oligarhie strictă, oligarhie lărgită. E evident însă că, în fapt, succesiunea regimurilor nu va fi fost atît de rectilinie şi că la aceste forme de guvernămînt clasice trebuie adăugată cel puţin ,,tirania'' lui Clearchos şi a urmaşilor săi, care ocupă cea mai mare parte a secolului al IV-lea (Glotz-Cohen-Roussel, *Histoire grecque*, IV 1 (Paris, 1938), p. 17–19).

cu regularitate de arhitectul Dinu Theodorescu. Şi totuşi, alături de scrierile Gabriellei Bordenache privind sculptura aceleiaşi regiuni în perioadele elenistică şi romană, publicaţiile la care mă refer reprezintă singurele contribuţii de preţ la istoria artei antice publicate vreodată — sau numai de foarte multă vreme — în ţara noastră (nu includ în această apreciere lucrările despre trofeul de la Adamklissi, începînd cu Tocilescu-Benndorf-Niemann, pentru că privesc un unic monument, oricît de important, şi pentru că în fiecare partea tehnic-inginerească şi de interpretare istorică întrece cu mult pe cea de exegeză artistică).

Despre cauzele acestei carenţe, cu totul regretabile, am mai avut prilejul să-mi spun părerea. Astăzi amintesc numai lipsa unui învăţămînt organizat de istoria artei greco-romane în institutele noastre de învăţămînt superior, precum şi imposibilitatea pentru tinerii atraşi de acest interesant obiect de studiu de a se pregăti la şcoala unor buni maeştri şi în contact cu monumentele şi muzeele din ţările clasice. Pînă ce nu vom avea un institut de cercetări istorice şi arheologice la Atena, sau pînă ce Şcoala română din Roma nu-şi va fi redeschis porţile, e greu de sperat că vom putea forma arheologi clasici de talie internaţională sau că vestigiile de artă veche descoperite pe pămîntul ţării vor putea fi explicate şi publicate în condiţii corespunzătoare.

Ca să mă întorc însă la studiile lui Dinu Theodorescu (care n-a avut nici el parte de ajutorul pe care-l merită, după o pregătire teoretică solidă şi după o activitate de teren cum nu se poate mai bine începută), trebuie să subliniez nu numai împrejurarea că problemele spre care-şi îndreaptă atenţia sînt în general judicios alese, dar că fiece contribuţie pe care ne-o oferă reprezintă oarecum o lucrare de salvare : cînd a unui monument pe cale de degradare (ca aşa-zisele „terme” de la Mangalia, care-şi aşteptau publicarea de mai bine de o jumătate de veac şi care s-au dovedit a fi o basilică de un plan original şi de o însemnătate istorică deosebită [1], cînd a unor fragmente arhitectonice păstrate de multe zeci de ani în depozitele muzeelor, niciodată privite cu luare aminte şi cu atît mai puţin studiate [2].

Însemnătatea neobişnuită a cercetărilor de care vorbesc apare limpede cui nu pierde din vedere că — cu rarisime excepţii — monumentele de arhitectură veche aflate pe teritoriul ţării noastre nu-s numai toate la pămînt, dar reduse la rare *membra disiecta*. Pe un şantier de însemnătatea Histriei, cîte-s zidirile *greceşti*, mai mari sau mai mici, a căror dată a putut fi fixată şi al căror aspect a putut fi şi el stabilit în chip verosimil ? — Atît de puţine încît mă pot dispensa de a le înşira, oricîte surprize ne-ar rezerva

---

[1] *L'édifice romano-byzantin de Callatis*, în Dacia, N.S., VII, 1963, p. 257—300.

[2] *O acroteră arhaică la Histria*, SCIV, XV, 3, 1964, p. 369—381 ; *Un fragment arhitectural ceramic, cu ove, la Histria*, SCIV, XVI, 1, 1965, p. 163—168 ; *Trois étapes dans l'évolution du chapiteau dorique grec à Histria*, Dacia, N.S., IX, 1965, p. 147—161 ; *Remarques sur la composition et la chronologie du kymation ionique suscitées par quelques exemplaires découverts à Histria*, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 95—120.

de-aci înainte explorarea în continuare a Zonei sacre [3]. În aceste condiții, încercările lui Dinu Theodorescu de a descoperi — la capătul unui examen deopotrivă tehnic și artistic — data, aspectul inițial și rostul constructiv al atîtor piese fără stare civilă, niciodată studiate înainte din lipsă de specialiști calificați, merită toată lauda, dar mai merită și să fie imitate. Întrucît împrejurări istorice vitrege ne-au lipsit de putința de a admira aievea templele și clădirile publice care împodobeau orașele noastre pontice înainte și după cucerirea romană, ne rămîne posibilitatea de a le reconstitui la planșetă, de a le transforma în machete și de a împodobi cu ele muzeele și expozițiile. În această direcție, încercarea veche de cîțiva ani a Gabriellei Bordenache de a surprinde și de a descrie unele aspecte ale activității edilitare la Tomis, în secolul al II-lea al erei noastre [4], trebuie socotită ca deschizătoare de drum. Aplicat de Dinu Theodorescu unor fragmente arhitectonice din epocile arhaică și clasică ale Histriei, același efort de înțelegere și de transpunere în imagini a atîtor monumente definitiv pierdute se dovedește nu numai o excelentă cale de investigație științifică, dar, practic, singurul nostru mijloc de a ne reprezenta aspectul artistic și urbanistic al celei mai vechi cetăți de pe țărmul de apus al Mării Negre, în cea mai veche a ei perioadă de viețuire istorică.

Atîtea considerații introductive ar părea să anunțe o mai lungă zăbavă asupra lucrărilor a căror însemnătate încerc s-o relev. În realitate — și fără a exclude o eventuală revenire asupra altuia din rezultatele studiilor de arhitectură histriană ale lui Dinu Theodorescu—, ceea ce sînt îndemnat să rețin astăzi sînt concluziile autorului cu privire la un fragment de epistil descoperit cu aproape un veac în urmă [5], dar a cărui înțelegere — din păcate — n-a făcut nici cel mai neînsemnat progres de la publicarea lui de Tocilescu și Pârvan. Vorbind de edițiile celor doi înaintași, trebuie să adaug de altfel că interesul lor exclusiv se îndrepta spre textul săpat pe piatră, al cărui cuprins singur le apărea susceptibil să ne dea știri despre trecutul cetății unde a fost aflat [6]. Această inscripție monumentală (căci e vorba de pisania unui edificiu religios) are următorul conținut: „Feciorii lui Hippolochos al lui Hegesagores — Xenocles și Theoxenos — închină acest lăcaș lui Apolo Tămăduitorul în anul sacerdoțiului lui Hegesagores, fiul lui Theodotos" —

Ἱππολόχου παῖδες τοῦ Ἡγησαγόρεο Ξενοκλῆς καὶ Θεόξενος
Ἀπόλλωνι Ἰητρῶι ἐπ' ἱέρεω Ἡγησαγόρεο τοῦ Θεοδότου.

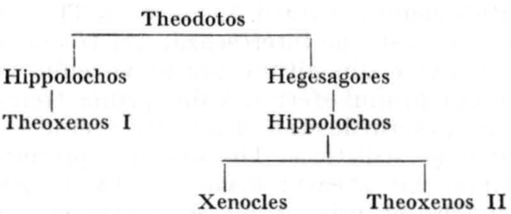
[3] Pentru fazele mai vechi ale cercetării, D. M. Pippidi, în *Histria I* (București, 1954), p. 231—278, și Dacia, N.S., VI, 1962, p. 139—156; pentru cele mai noi săpături, Gabriella Bordenache în Materiale, IX—X (în curs de apariție). O privire de ansamblu asupra rezultatelor și o încercare de încadrare a întregului sector în istoria Histriei clasice, și în cartea-mi recentă *I Greci del Basso Danubio*, Milano, 1969.

[4] *Attività edilizia*, în Dacia N.S., IV, 1960, p. 255.

[5] *Date noi în legătură cu pătrunderea stilului doric la Histria*, în SCIV, XVI, 1965, p. 481—498.

[6] Gr. Tocilescu, AEM, XI, 1887, p. 38, nr. 43; V. Pârvan, *Histria IV* (București, 1916), p. 536.

Sumarele indicaţii ale lui Tocilescu nu contribuie cu nimic la înţelegerea inscripţiei, iar singurele elemente asupra cărora zăbovea atenţia lui Pârvan (completîndu-le cu informaţii oferite de baza statuii de cult a zeului, descoperită în prima campanie de săpături la Histria [7]) sînt de ordin prosopografic. Întemeiat pe acest ansamblu de date, autorul *Geticelor* încerca să reconstituie arborele genealogic al familiei de ctitori, pe care aveau să-l precizeze descoperiri ulterioare şi care astăzi se prezintă precum urmează:

În schimb, natura ctitoriei celor doi nepoţi ai lui Hegesagores, ori înfăţişarea-i probabilă şi locul pe care-l va fi ocupat în ansamblul clădirilor religioase ale Histriei, sau data aproximativă a monumentului, —toate întrebări de o evidentă însemnătate pentru istoria Histriei clasice, — n-aveau să-şi găsească răspuns pînă la studiul care-mi prilejuieşte aceste reflecţii.

Despre destinaţia clădirii indicaţiile inscripţiei sînt clare şi n-au a ne reţine atenţia decît în măsura în care — un sanctuar al lui Apolo existînd în Histria din primele timpuri ale coloniei, iar arhitrava datînd cu multă probabilitate de la sfîrşitul epocii clasice [8] — trebuie să admitem că zidirea căreia-i aparţinea n-a putut fi marele templu al Tămăduitorului, pomenit în atîtea documente locale. La argumentul cronologic se adaugă ieftinătatea materialului (calcar în loc de marmură) şi dimensiunile relativ modeste ale clădirii, aşa cum rezultă din calculele minuţioase ale lui Theodorescu. Concluzia ar fi că arhitrava n-a făcut desigur parte din principalul edificiu religios al oraşului şi că, aşa cum sugeră autorul ale cărui vederi le rezum, ne-am găsi fie în faţa unui „portic cu interax lărgit", fie a unui „propylon de tipul distyl *in antis*" (sau, tot atît de bine, a unui „propylon tetrastyl cu axul median mai mare): oricum, o clădire de importanţă secundară în raport cu alte clădiri de cult histriene, menită poate să înfrumuseţeze incinta templului celui mai venerabil al oraşului, a cărui aşezare e încă subiect de discuţie.

Interesantă e şi încadrarea cronologică a monumentului, pe care Theodorescu înclină să-l atribuie celei de-a doua jumătăţi a secolului al IV-lea, împingînd precizia pînă la afirmaţia că ar fi fost înălţat în cel de-al treilea pătrar al veacului mai curînd decît spre sfîrşitul lui [9]. Această

[7] *Histria IV*, p. 533 urm., nr. 1.
[8] S. Lambrino, în Dacia, III—IV, 1927/32, p. 391 urm.
[9] *Art. cit.*, p. 496.

încheiere contrazice părerea lui Pârvan, întemeiată pe caracterele paleografice ale dedicației, potrivit căreia zidirea înălțată de Xenocles și Theoxenos ar fi fost mai timpurie, și deci din prima jumătate a secolului al IV-lea [10]. În mintea învățatului, această apreciere se lega desigur de data de el atribuită statuii de cult a lui Apolo, amintită înainte, a cărei dedicație, săpată pe soclu, e astăzi încă socotită de cercetători drept cea mai veche inscripție histriană. Într-adevăr, dacă ne raportăm la arborele genealogic schițat pe pagina precedentă, e ușor de văzut că între Theoxenos I, donatorul statuii zeului, și frații Xenocles și Theoxenos II, ctitorii monumentului al cărui epistil ne interesează, n-a trecut decît o generație. Admițînd că primul text e din ultimii ani ai veacului al V-lea, al doilea n-ar putea fi decît din primul sfert sau din prima treime a celui de-al IV-lea.

În realitate, lucrurile stau altfel, cîtă vreme — sprijinit pe argumente de ordin tehnic și stilistic — Theodorescu propune pentru arhitravă o datare mai tîrzie, iar aceasta e confirmată de grafia inscripției în care genitivul numelor proprii în -ος e scris în chip consecvent -ου. Inovația de care vorbesc nu apare în inscripțiile grecești înainte de jumătatea secolului al IV-lea și nu se generalizează decît în a doua jumătate a acestui veac [11], ceea ce, evident, e un argument serios în favoarea ultimei cronologii.

Lucrurile nu se opresc însă aci, în sensul că această coborîre a datei arhitravei atrage după sine o coborîre corespunzătoare a datei statuii dedicate de unchiul după tată al celor doi donatori, Theoxenos fiul lui Hippolochos. Despre statuie, pe urmele lui Pârvan, s-a admis de cei mai mulți că ar fi fost consacrată în secolul al V-lea, — poate în ultimii ani ai veacului, — și aceeași părere se întîlnește în vremea din urmă și la Lilian H. Jeffery, autoarea unei foarte importante lucrări privind *Scrierile locale în Grecia arhaică* [12]. Despre baza statuii lui Apolo Ἰητρός, ca și despre o altă bază histriană în cinstea Latonei [13], Miss Jeffery notează că sînt scrise „in good Ionic letters of the second half of the fifth Century" [14], ceea ce, în mod firesc, ne duce pînă în pragul secolului al IV-lea. Ar fi naiv să ne închipuim însă că, începînd cu anul 400, scrisul ionic s-ar fi schimbat, sau că în stadiul prezent al cunoștințelor am fi în stare să deosebim între o inscripție milesiană săpată *imediat înainte* și alta săpată *imediat după* anul reformei lui Archinos, cînd alfabetul ionic devine alfabetul oficial al Atenei și, pe această cale, alfabetul cel mai folosit în întreaga lume greacă [15].

---

[10] *Histria IV*, p. 536.

[11] Meisterhans-Schwyzer, *Grammatik der attischen Inschriften* [3], p. 6, 63 (și mai sus p. 235),

[12] *The local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.*, Oxford, 1961.

[13] Mai sus nota 8.

[14] *Op. cit.*, p. 368.

[15] Despre această măsură menită să dea rezultate incalculabile în dezvoltarea culturii grecești și europene, cf., în ultimă instanță, Margherita Guarducci, *Epigrafia greca* I (Roma, 1967), p. 85 urm. (*La prevalenza dell'alfabeto milesio e la riforma „euclidea"*).

Situația reală e alta. Dacă — teoretic — frumoasa bază de marmură neagră ar putea fi din ultimul pătrar al secolului al V-lea, datarea ei în primul sfert al secolului al IV-lea nu ridică obiecții, ba pare chiar recomandată de legătura indiscutabilă dintre acest monument și cel studiat de Theodorescu. Despre genitivul în —o, folosit consecvent în inscripția mai veche, am arătat că se menține pînă către jumătatea secolului, iar cît privește ductul literelor, o simplă privire asupra inscripției de pe altarul delfic al chioților [16], sau de pe templul Atenei Polias din Priene [17], închinat de Alexandru în 334, dovedește, dacă mai era nevoie, că daniile lui Theoxenos și ale nepoților lui se situează — la interval de o generație — în secolul al IV-lea, ceea ce ne obligă să revizuim în întregime cronologia îndeobște admisă pentru activitatea acestei familii de evergeți [18].

O ultimă observație, înainte de a încheia, în legătură cu vechimea inscripțiilor histriene pe piatră actualmente cunoscute. Dacă baza statuii lui Apolo nu mai poate fi atribuită cu certitudine secolului al V-lea și dacă arhitrava care ne-a prilejuit aceste reflecții pare să fie cu aproape o jumătate de veac mai nouă, care sînt mărturiile scrise cele mai vechi descoperite pînă în acest moment în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe? Evident, un răspuns circumstanțiat presupune o cercetare mai îndelungată. Pînă la publicarea studiului la care mă gîndesc, menționez — în ordine cronologică și fără să stărui asupra unui întreg lot de inscripții ceramice, toate din epoca arhaică — un disc de piatră inedit, scris pe ambele fețe, fără îndoială din secolul al VI-lea; un fragment de dedicație, inedit și el, de pe la jumătatea secolului al V-lea sau mai vechi, găsit sub podeaua templului refăcut al lui Zeus Polieus; în sfîrșit, frumoasa epigramă pentru Hediste, fiica lui Evagoras, editată și comentată într-un fascicul mai vechi al Studiilor clasice [19], pe care Werner Peek înclină s-o atribuie veacului al IV-lea [20], dar pe care, în ce mă privește, nu șovăi s-o consider cea mai veche inscripție histriană pînă acum publicată.

24. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΗ ΠΟΛΙΣ

Despre epitetul „preastrălucită cetate", aplicat Histriei în inscripțiile posterioare domniei lui Caracalla, mi s-a întîmplat să scriu, pe urmele lui Pârvan, că ar fi făcut obiectul unei concesii anume din partea autorităților imperiale [1]. Această rapidă însemnare e probabil exactă, dar nu suficientă, în sensul că afirmația s-ar fi cuvenit întărită cu unul sau mai multe

[16] *Fouilles de Delphes*, III.

[17] *Inschriften von Priene*, nr. 156 (= Tod, GHI, II, nr. 184). Cf. O. Kern, *Inscriptiones Graecae*, Bonn, 1913, pl. 31.

[18] Pârvan și Lambrino, citați *supra*, notele 8 și 10.

[19] VIII, 1966, p. 45—47.

[20] *Griechische Grabgedichte*, Berlin, 1960, 89.

[1] *Histria IV*, p. 646; *Contribuții la istoria veche a României* [2], p. 385.

exemple împrumutate practicii de guvernămînt a romanilor, în raporturile lor cu cetățile grecești. Hazardul unei lecturi recente îmi dă prilejul să citez astăzi, în sprijinul indicației mai vechi, un text din *Istoria romană* a lui Cassius Dio în care, în legătură cu îngăduința acordată cetății Paphos, din Cypru, de a-și zice Αὔγουστα (epitet menit să exprime devotamentul locuitorilor față de întemeietorul Imperiului, binefăcător al lor în împrejurări grele), acest autor protestează împotriva unei deprinderi destul de răspîndite în vremea cînd scria, dar care, în ochii lui, nu constituia mai puțin un abuz.

„Pafienilor loviți de un cutremur, — citim [2], — le-a dăruit și bani, și le-a și îngăduit să-și numească cetatea *Augusta*. Am consemnat acest fapt nu pentru că — fie înainte, fie mai tîrziu, în situații similare — alte cetăți n-ar fi fost și ele ajutate, fie de Augustus însuși, fie de Senat : cazuri atît de numeroase încît, de și-ar pune cineva în minte să le înșire pe toate, sarcina istoriografiei ar deveni copleșitoare; ci le-am amintit pentru a învedera că altădată denumirile cetăților erau stabilite de Senat cu scopul de a le acorda o cinstire, iar nu cum se întîmplă acum, cînd orice oraș își asumă singur liste întregi de nume după bunul său plac". Παφίοις τε σεισμῷ πονήσασι καὶ χρήματα ἐχαρίσατο καὶ τὴν πόλιν Αὔγουσταν καλεῖν κατὰ τὸ δόγμα ἐπέτρεψε· ταῦτα δὲ ἔγραψα οὐχ ὅτι <οὐ> καὶ ἄλλαις πόλεσι πολλαῖς καὶ πρότερον καὶ μετὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Αὔγουστος ἐφ' ὁμοίαις συμφοραῖς καὶ οἱ βουλευταὶ ἐπεκούρησαν, ὧν εἴ τις ἁπάντων μνημονεύοι, ἀπέραντον ἂν τὸ ἔργον τῆς συγγραφῆς γένοιτο· ἀλλ' ἔτι καὶ τὰς ἐπωνυμίας ταῖς πόλεσιν ἡ γερουσία ἐν μέρει τιμὰς ἔνεμε, καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἕκαστοι καταλόγους ὀνομάτων οὓς ἂν ἐθελήσωσιν ὡς πλήθει ποιοῦνται).

Un examen fie și sumar al documentelor epigrafice nu face decît să confirme arătările lui Dion, în sensul că, ori de cîte ori dispunem de informații circumstanțiate, vedem că hotărîrea de a se acorda unui oraș un epitet onorific — chiar cînd inițiativa aparține împăratului — emană ori de la Senat (κατὰ τὰ δόγματα τῆς συγκλήτου, cum se spune într-un document din Tralles [3]), ori de la Senat cu avizul Comunității cetăților din provincia respectivă (astfel într-o seamă de inscripții privitoare la Thyatira, proclamată pentru circumstanță διασημοτάτη πόλις, „cetate preadistinsă").

Că, în împrejurările tulburi ale veacului al III-lea, rînduiala inițială avea să fie călcată, e o informație pentru care trebuie să-i fim recunoscători istoricului care ne-a păstrat-o. Ea lasă deschisă posibilitatea ca, la fel cu alte centre din Răsăritul elenic, Histria să-și fi asumat singură distinctivul de care vorbim. Dar această ipoteză apare puțin plauzibilă în condițiile istorice locale, nici nu explică pentru ce eventuala inițiativă ilegală s-ar fi produs tocmai în momentul cînd Histria se găsea la apogeul

[2] LIV 23, 7–8.

[3] Documentele epigrafice și celelalte știri istorice privitoare la această cetate sînt strînse și judicios folosite la W. Ruge, s.v. *Tralleis* (2), RE VI A, 2093 urm.

unei înfloriri începute către jumătatea secolului al II-lea, sub domnia lui Antoninus Pius, şi cînd putea spera să dobîndească legiuit un titlu cu care — sub ochiul vigilent al guvernatorului Moesiei, dar şi sub priveghrea atentă a celorlalte cetăţi—membre ale Comunităţii pontice — nu se vede bine cum ar fi îndrăznit altminteri să se împăuneze.

Totul ne îndeamnă deci să credem că titlul rîvnit i-a fost decernat în mod legal de autorităţile imperiale, poate la cererea abia pomenitului κοινὸν Πόντου, după ce către jumătatea secolului al II-lea şi în persoana lui M. Ulpius Artemidoros cetatea de pe ţărmul lagunei Sinoe dădea Comunităţii pe primul „preşedinte federal" ales dintre locuitorii ei [4] şi într-o vreme cînd — la un interval destul de scurt — Histria se putea mîndri cu alţi doi pontarhi a căror amintire ni s-a păstrat : Birrius Leon şi Titus Aelius Minucianus [5].

25. ÎN LEGĂTURĂ CU ASCENDENŢA TRACĂ A LUI THUCYDIDE

Despre arborele genealogic al celui mai mare istoric grec s-a scris în repetate rînduri, din dorinţa firească de a desluşi informaţiile cu privire la obîrşia acestei excepţionale personalităţi, dar şi cu intenţia de a arăta că în vinele lui curgea sînge trac şi că, în aceste condiţii, cultura greacă ar fi contractat o datorie importantă faţă de huliţii „barbari" din Nord. Această din urmă tendinţă îşi face drum încă din antichitate într-o *Viaţă* anonimă a scriitorului, în care se lasă a se înţelege că însuşi tatăl lui Thucydide ar fi fost trac [1]. E contrazisă însă de celelalte ştiri la dispoziţia noastră, şi în ultima vreme abia de se mai întîlneşte la vreun tracolog sau onomatolog din cale afară îndrăgit de propria specialitate [2].

Un examen obiectiv al problemei trebuie să pornească de la două indicaţii sigure, şi anume : că tatăl lui Thucydide se numea *Oloros*, nume indiscutabil trac [3], şi că, după o tradiţie admisă de cei mai mulţi, el personal sau familia lui stăpînea proprietăţi în Tracia, în zona minieră de la Scapte Hyle. Vrednică de crezare pare şi ştirea că s-ar fi înrudit cu Miltiade (şi, fireşte, cu fiul acestuia Cimon), în sensul că după mamă şi după

---

[4] *Contribuţii la istoria veche a României* [2], p. 401—425. Cf. Studii clasice, IX, 1967, p. 229.

[5] ÖJh., XIV, 1911, Beibl. 149—54 = *Contribuţii la istoria veche a României* [2], p. 427—428.

[1] *Oxyrh. Papyri*, XV, 1800, fr. 2, col. II : διαβάλλουσι δὲ τὸν πατέρα αὐτοῦ Θρᾷκα ὄντα εἰς Ἀθήνας μετοικισθῆναι—text reprodus şi în ediţia teubneriană a lui Thucydide (Leipzig, 1954), I, p. 17. Despre credibilitatea *Vieţilor* antice ale istoricului, inclusiv acea a lui Markellinos, vezi studiul încă actual al lui U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Die Thukydideslegende*, în Hermes, XII, 1877, p. 326 urm. ; din literatura mai nouă, K. von Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung. I. Von den Anfängen bis Thukydides*, Berlin, 1967, p. 536—542.

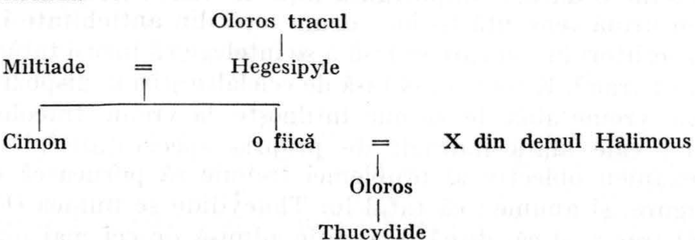
[2] Mai jos nota 5.

[3] *Oloros* (cu metateza lichidelor) e forma greacă a numelui care la traci (şi la geto-daci) trebuie să fi sunat *Orolos-Oroles*. În această privinţă, cf. observaţiile lui I. I. Russu în lucrarea citată în nota 5 şi, de acelaşi, *Limba traco-dacilor* [2] (Bucureşti, 1967).

tată istoricul ar fi coborît din învingătorul de la Marathon (ginere, ni se spune, al unei importante şi bogate căpetenii trace [4]).

Alte ştiri transmise din antichitate şi preţioase trăsături de mentalitate spicuite în *Istoria războiului peloponesiac* lasă şi ele să se întrevadă originea aristocratică a autorului, contrazicînd categoric presupunerea după care chiar tatăl lui Thucydide ar fi fost trac — „om de rînd, poate un simplu muncitor" [5] —, venit să se stabilească în Atena unde avea să dobîndească nu numai cetăţenia, dar şi bunăstarea în lipsa căreia n-ar fi putut desigur să întemeieze o familie, căsătorindu-se cu o grecoaică, nici să atingă o poziţie socială de natură a permite feciorului să ocupe o magistratură atît de înaltă ca *strategia* [6]. Asemenea fantezii nu se pot însăila decît făcînd abstracţie de tot ce ştim din izvoare cu privire la poziţia străinilor în Atena veacului al V-lea, ori despre starea civilă a copiilor născuţi din căsătorii mixte, după aspra lege care lipsea de drepturi politice pînă şi pe fiul lui Pericle cu milesiana Aspasia [7].

Nu trebuie uitat, de altă parte, că înmulţirea considerabilă a documentelor epigrafice a permis în ultimele decenii completarea în proporţii nesperate a cunoştinţelor noastre de prosopografie atică, oferindu-ne ştiri preţioase cu privire la personalul politic al Atenei tocmai în perioada care ne interesează. Pe baza datelor cunoscute pînă-n pragul secolului nostru, Johannes Kirchner schiţa arborele genealogic al familiei lui Thucydide precum urmează [8]:

Dar studii mai noi, începînd cu un important articol al lui Eugène Cavaignac [9], reluat şi dezvoltat în 1932 de H. T. Wade-Gery [10], au făcut plauzibilă ipoteza după care mama istoricului ar fi coborît din Thucydide

[4] Textele la W. Prentice, *Thucydides and the Cimonian Monuments*, ÖJh, XXXI, 1939, Beibl. 36—41, cu discuţia lui O. Luschnat, *Der Vatersname des Historikers Thukydides*, Philologus C, 1956, p. 134—139.

[5] Sînt inducţiile cu totul originale ale lui I. I. Russu, *Die Herkunft des Historikers Thukydides*, în *Serta Kazaroviana* I (= BIAB, XVI, 1950), p. 35—40, întemeiat îndeosebi pe textul reprodus în nota 1. Împotrivă: O. Luschnat, în Philologus, C, 1956, p. 157.

[6] Abia dacă mai trebuie să amintesc că în momentul ofensivei lui Brasidas în Tracia (424/23), Thucydide deţinea în această calitate comanda unei escadre trimisă să apere Amphipolis.

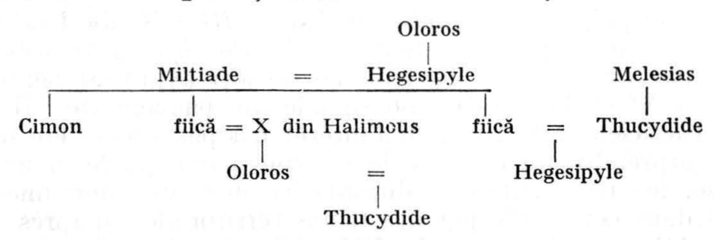
[7] Plut., *Pericle*, 37: συνεχώρησαν (aluzia e la o hotărîre de excepţie a Adunării) ἀπογράψασθαι τὸν νόθον εἰς τοὺς φράτορας ὄνομα τιθέμενον τοῦ αὐτοῦ.

[8] *Prosopographia Attica*, 7267.

[9] Rev. Philol., LV, 1929, p. 281—285.

[10] JHS, LII, 1932, p. 208—211.

fiul lui Melesias, capul conservatorilor atenieni şi adversarul lui Pericle, ostracizat de democraţi în 443 [11]. În modul acesta, autorul *Războiului peloponesiac* ar fi nepotul omului de stat al cărui nume îl poartă, după un obicei frecvent în societatea greacă. Maică-sa, Hegesipyle, poartă numele soţiei lui Miltiade, în timp ce tatăl lui Thucydide va fi fost şi el numit după Oloros tracul, tatăl „principesei" abia pomenite. Cum rezultă limpede din stema familiei revăzută de curînd de W. E. Thomson [12] (şi care completează fericit lacunele din *Prosopographia Attica*), părinţii lui Thucydide erau deci veri primari, situaţie cîtuşi de puţin surprinzătoare într-o lume care a cunoscut pînă şi căsătoriile între fraţi:

În încheiere, şi pentru a nu întrista prea tare pe apărătorii contribuţiei spiritului trac la dezvoltarea istoriografiei europene, am putea cred, subscrie fără ezitare — în acest gingaş proces — judecata măsurată a lui Kurt von Fritz în lucrarea-i citată la începutul acestei note: „poate fi socotit sigur că Thucydide era de origine în parte greacă, în parte tracă (*aluzia e, fireşte, la socrul lui Miltiade şi la fiica acestuia, Hegesipyle*)... *wobei das griechische Element jedoch bei weitem überwog*" [13].

NOTES DE LECTURE *

RÉSUMÉ

21. *Une famille d'Istriens à Athènes au IVe siècle.* Grâce à l'obligeance de M. Georges Daux, directeur de l'Ecole Française d'Athènes, qui a bien voulu lui faire parvenir la photocopie d'une notice d'E. K. Tsirivakos

---

[11] H. Bengtson, *Griechische Geschichte* [2] (1965), p. 208. *Ostraka* privitoare la acest eveniment, descoperite în zilele noastre, au fost publicate întîi de A. Körte în AM, XLVII, 1922, p. 1 urm. (cf. şi M. N. Tod, GHI, I^2, p. 93, nr. 45).

[12] *The Marriage of first Cousins in Athenian Society*, în Phoenix, XXI, 1967, p. 273—282.

[13] *Die griechische Geschichtsschreibung*, I, p. 536. Alta e, fireşte, întrebarea dacă soţia lui Thucydide nu era cumva tracă şi dacă domeniul de la Scapte Hyle nu va fi constituit contribuţia ei personală la armonia conjugală? Asemenea alianţe se mai văd şi-n veacul nostru prin unele locuri unde bunăstarea materială continuă a fi socotită apanaj firesc al strălucirii spiţei. Pentru o asemenea cercetare ne lipsesc însă datele indispensabile, şi-apoi n-ar contribui, cred, decît în mică măsură la rezolvarea problemei care ne-a reţinut atenţia.

* Les premières séries de ces *Notes* ont été publiées dans Studii Clasice VII, 1965, p. 319—333; VIII, 1966, p. 231—246; IX, 1967, p. 223—237; X, 1968, p. 233—243.

parue dans les Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν 1968 et concernant la découverte toute récente, à Callithéa, d'un important monument funéraire datant du IVe siècle, élevé à la mémoire de deux personnages originaires d'Istros, l'auteur, soulignant la rareté du fait (les Istriens étant en général peu répandus en dehors des limites de la Grèce pontique), constate qu'il s'agit d'inconnus, jamais mentionnés dans les documents de leur ville natale, et rappelle qu'une Σίμη Ἀπατουρίου Ἰστριανή, surprise par la mort dans la capitale de l'Attique au Ier siècle, pourrait avoir des attaches dans la famille d'Aristagoras fils d'Apatourios, l'évergète bien connu, qui déployait son activité au cours des mêmes années.

22. *Luttes politiques et troubles sociaux à Héraclée du Pont à l'époque classique.* A partir de plusieurs textes de la *Politique* d'Aristote où il est parlé des luttes politiques et des troubles sociaux ayant eu lieu à Héraclée du Pont aux Ve et IVe siècles, on signale un passage des Πολιορκητικά d'Enée le Tacticien (XI, 10) dont l'intérêt n'a pas encore été noté et où l'on croit surprendre un écho de la réforme par laquelle, à un moment mal précisé, les trois tribus traditionnelles des cités doriennes ont été remplacées dans cette ville par des tribus territoriales, d'après l'exemple fourni par Athènes dès la fin du VIe siècle. Par la même occasion, on suggère que les « conjurés » auxquels il est fait allusion dans une inscription oraculaire de Callatis publiée dernièrement pourraient avoir tenté — sans succès — de renverser le régime démocratique dans leur patrie, tout comme les oligarques d'Héraclée, dont il est dit dans l'ouvrage d'Enée : ἐοὺσης δημοκρατίας καὶ ἐπιβουλευόντων τῶν πλουσίων τῷ δήμῳ καὶ μελλόντων ὀπιτίθεσθαι κτλ.

23. *Sur la pénétration du style dorique à Istros et sur la chronologie de certaines inscriptions grecques de cette ville.* Signalant l'intérêt tout particulier des études sur l'architecture d'Istros archaïque et classique publiées au cours des dernières années par Dinu Theodorescu, l'auteur s'attache à confirmer par des arguments épigraphiques la date attribuée dans un de ces écrits à l'édifice consacré à Apollon peu après la moitié du IVe siècle par les deux fils d'Hippolochos, Xénoclès et Théoxenos (Tocilescu, AEM, XI, 1887, p. 38, nº 43 = Pârvan, *Histria IV*, p. 536). Un autre membre de cette famille s'étant signalé par sa piété à l'égard de la même divinité, à laquelle il semble avoir consacré une statue de culte dont la base seule nous est parvenue (Pârvan, *Histria IV*, p. 533, nº 1), on s'efforce de préciser le rapport chronologique entre ces monuments, dont le dernier passe pour porter la plus ancienne inscription découverte jusqu'ici à Istros. A n'en pas douter, cette opinion est erronée : la base en question ne saurait être du Ve siècle, comme on l'admet encore couramment (L. Jeffery, *Local Scripts*, p. 368), puisque à peine une génération la sépare de l'architrave étudiée par Theodorescu, ce qui revient à dire qu'elle est de la première moitié du IVe siècle au plus tôt. Par ailleurs, trois autres inscriptions plus anciennes ont été découvertes à Istros depuis, dont une tout au moins remonte probablement au VIe siècle.

24. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΗ ΠΟΛΙΣ. Ce titre honorifique paraissant constamment dans les inscriptions d'Istros postérieures à l'an 212, on s'attache — à partir d'un texte de l'*Histoire romaine* de Dion (LIV 23,7—8) — à préciser les conditions dans lesquelles la ville a pu le recevoir. L'historien dénonçant l'incurie qui de son temps régnait en cette matière (chaque cité s'empressant d'assumer des épithètes dont l'octroi était auparavant réservé exclusivement au Sénat), on croit pouvoir postuler qu'Istros, qui au temps des Sévères a dû connaître une prospérité jamais encore atteinte sous la domination de Rome et qui, dès la seconde moitié du IIe siècle avait fourni au Κοινόν de Mésie un nombre non négligeable de pontarques, pouvait de toute évidence prétendre et obtenir cette récompense de la part des autorités impériales.

25. *Autour de l'ascendance thrace de Thucydide.* A propos de certaines études récentes sur les attaches familiales de l'auteur de la *Guerre du Péloponnèse*, et plus particulièrement d'un écrit de I. I. Russu publié dans les *Serta Kazaroviana* I (BIAB, XVI, 1950), on souligne l'invraisemblance de l'hypothèse qui voudrait faire l'historien le fils d'un travailleur thrace venu s'établir à Athènes où il aurait fini par fonder un foyer, après avoir obtenu le droit de cité. A cette construction fantaisiste on oppose — pour lui donner la préférence — la tradition d'après laquelle Thucydide aurait été étroitement apparenté à la famille de Miltiade et même — selon une hypothèse formulée par Cavaignac et reprise de nos jours par un nombre toujours plus grand d'historiens de la littérature grecque — à celle de Thucydide fils de Mélésias, dont le père de Thucydide aurait épousé la fille, Hégésipylé.
